

# Kolonatsko gospodarstvo u zaštićenom prostoru Nacionalnog parka Kornati

**Vladimir Skračić**

*Filozofski fakultet u Zadru, Sveučilište u Splitu, Hrvatska*

**SAŽETAK** Budući da se Nacionalni park Kornati prostire na otocima koji su bili u privatnom vlasništvu nasljednika onih koji su kornatski posjed obrađivali u kolonatskom odnosu, a da se o interesima vlasnika nije vodilo računa u izradi prostornih planova, autor se pozabavio ovim specifičnim kolonatskim gospodarstvom u zaštićenom prostoru Nacionalnog parka. Rad je nastao preradom jednog dijela studije izrađene za potrebe izmjene i dopune prostornog plana. Glavni je cilj bio odrediti mjesto i ulogu kolonatskog posjeda u zaštićenom prostoru Nacionalnog parka Kornati, te mjesto i ulogu vlasnika u sustavu zaštite. Međutim, zbog toga jer ovaj problem nije bio predmetom znanstvenih i stručnih istraživanja prilog uglavnom zastaje na identifikaciji »praznina« koje valja popuniti budućim istraživanjima.

Kornatske je otoke isprva zadarska komuna, u čijem su vlasništvu bili, davala u zakup svojim bogatim građanima, a oni su ih opet davali u različite tipove podzakup svojim kolonima – najčešće stanovnicima Dugog Otoka. Novi koloni, Murterani (stanovnici otoka Murtera, koji su i danas vlasnici gotovo četiri petine površine Kornata) došli su sa svojim stadima na kornatski pašnjak 1627. godine u potrazi za novim životnim prostorom (zbog prenapučenosti matičnog otoka uvjetovane pristizanjem mase prebjega pred Turcima). Bivši su koloni kornatski pašnjak otkupili u tri navrata počam od druge polovice 19. stoljeća, ali su vlasnici plodnih oranica ostali stanovnici Dugog Otoka. Koloni su bili težaci i pastiri bez ikakvih obrtnih i proizvodnih sredstava te potpuno isključeni iz ribolova. Dapače, Kornatarari nisu imali domicil na tim otocima nego na matičnom otoku što je uvjetovalo nastanak tzv. prekomorskog, kolonatskog, modela upravljanja posjedom, posebnu arhitekturu, način života za vrijeme boravka na posjedu itd. U međuvremenu posjed je isparceliran i kako je proglašenjem Nacionalnog parka stvorena atmosfera mogućeg njegovog gubitka, autor prikazuje aktualno stanje i zalaže se za zaštitu posebnih interesa vlasnika na način koji neće dovesti u pitanje opći interes i zaštitu prirode.

*Ključne riječi:* kolonatski posjed, upravljanje nacionalnim parkom, interes vlasnika i zaštita prirode, Kornati.

*Primljeno:* 8. travnja 2000.

*Prihvaćeno:* 18. lipnja 2001.

## 1. Uvod

Otkako je 1980. godine Sabor SR Hrvatske dio kornatskog arhipelaga bez Žuta, Site i njihovih otoka proglasio Nacionalnim parkom Kornati<sup>1</sup> donesena su dva prostorna plana. Glavna zadaća tih planova bila je zaštita prirode i oni nisu omogućili zaštitu vlasnika ovoga specifičnog prostora. Zakon o Nacionalnom parku Kornati nije odredio mjesto stanovnika i njihovog posjeda u zaštiti, dok planovi interese i mjesto vlasnika u Parku načelno definiraju. Doneseni bez provjere i praćenja prilika, i Zakon i planovi sami su sebi svrhom, a posljedica su degenerativni procesi koji prijete uništenjem same ideje o zaštićenom prostoru. Kurnatari (Kornatari) i zakonodavac uvijek su bili u latentnom ili u otvorenom sukobu. Zakonodavac se zalagao za opći interes, a Kurnatari, koji nisu bili protiv općeg interesa, smatrali su da se on ostvaruje na njihovu štetu. Istina je: interesi Kurnatara nisu praćeni, a opći nisu ostvareni.

Postignut je jedan cilj prostornog plana - *simboličke i funkcionalne vrijednosti Kornata ugrađene su u razvojni koncept društva*. Misli li se pod tim na medijsku poznatost koju su Kornati priskrbili Hrvatskoj i hrvatskom turizmu, onda je nacionalni park u tome neprijeporno odigrao veliku ulogu. Druga je stvar kako je ta poznatost utjecala na prilike u arhipelagu i je li ih razvoj dotakao? Danas su i prirodni i kulturni krajolik ugroženi, pa i zbog medijske poznatosti Otočja, što ne znači da je ona tome kriva. Podmorje, ribe i riblja staništa, flora i fauna u zatvorenim uvalama za ljetnih mjeseci, autohtone biljne vrste na kopnu, tradicionalni pašnjaci zbog nekontroliranog rasta trave, pregradni zidovi, *stanovi i sakaturi*, maslinici u izoliranim ogradama, voćnjaci i ostale poljoprivredne kulture, muli usuho, *sterala i lepari*, tradicionalni brodovi i alati kojima se opsluživao posjed, tradicionalne djelatnosti...

Opće društvene i demografske prilike na hrvatskim otocima nisu mimoišle Kornate. Egzodus fertilnog stanovništva, slab interes za tradicionalne i usmjerenost ka turizmu, tercijarnim djelatnostima i kopnu pokrenuli su i u Kornatima procese kojima se ne nazire kraj. No, kako su Kornati zaštićen prostor od nacionalnog značaja, oni traže više odlučnosti za očuvanje stanja zbog čega su proglašeni nacionalnim parkom. Pomak interesa vlasnika ka novim djelatnostima nije praćen niti je uvažavan strah od razvlašćenja. Regulativa i njezina provedba nisu bile adekvatne i učinkovite. Okretanje Kurnatara novim djelatnostima i podizanje standarda potaklo je bespravnu gradnju na koju zakonodavna i izvršna vlast nema odgovora.

I bez znanstvene i stručne analize svi se slažu da je stanje teško. Spoznaje proizlaze iz opservacija, često i zgražanja nad činjenicama. Od znanstvene, kulturne,

<sup>1</sup> Zakon o Nacionalnom parku Kornati (Narodne novine, 31/1980-472; Narodne novine, 14/1988-187; Narodne novine, 13/1977-723). Kornatski arhipelag čini 150 otoka od kojih Nacionalni park Kornati obuhvaća 100 otoka.

odgojne i turističke funkcije Parka ostvarena je samo ona turistička, ali s bezbroj besprizmernih rješenja. Ne postoji stručni dokument koji bi objasnio, a zatim preporučio »suživot« privatnog i društvenog interesa, suživot zaštićenog prostora i njegove gospodarske eksploatacije, suživot tradicionalnog prava na izgradnju i novih potreba.

## 2. Cilj

U ovom radu obrađuju se kolonatski posjed u NP Kornati, te mjesto i uloga vlasnika u sustavu zaštite. Rad je prerada dijela studije *Specifično (kolonatsko) gospodarstvo u zaštićenom prostoru NP Kornati* čiji je glavni cilj bio opisati kornatski posjed, njegov nastanak, stanje i mjesto u zaštićenom prostoru, te pokrenuti istraživanja, jer identitet Kornata tvore prirodne i antropološke vrijednosti, a čitav prostor (izuzev podmorja) jedinstven kulturni krajolik.<sup>2</sup>

## 3. Izvori i način izrade studije

U izradi *studije o specifičnom gospodarstvu u NP Kornati* korišteno je devet izvora podataka: katastarski premjeri uvala iz 1902.–1905., katastar Katastarske općine Kornati danas, popis zgrada u Kornatima za popis stanovništva 1991., Prostorni plan NP Kornati iz 1990., Prostorni plan općine Murter–Tisno, znanstveni i stručni radovi, foto i video dokumentacija, empirijske spoznaje autora i suradnika, razgovori s Kurnatarima (anketiranje).

Nažalost, analitička vrijednost nekih ovih izvora bitno je ograničena. Primjerice, katastar nije ažuriran i često donosi stanje kakvo je bilo u vrijeme drugoga austrijskog premjera (1902.–1905.). Najveći dio posjeda nije uknjižen na današnje vlasnike i mnogi podaci ne odgovaraju stvarnosti. Međutim, oni u cjelini – jer dosad nisu uzimani u obzir u izradi prostornih planova – daju dovoljno zaokruženu sliku stanja kornatskog posjeda. Na drugoj strani, popis zgrada koji su proveli djelatnici šibenskog katastra za potrebe popisa stanovništva 1991. godine odražava, uz neke manjkavosti, stanje kakvo je bilo na početku zadnjeg desetljeća 20. stoljeća, dok je fotodokumentacija izrađena za potrebe Studije.

Znanstveni radovi o Kornatima su nedostatni i osim rijetkih iznimaka necjeloviti, posebice istraživanja povijesti, humanistički, antropološki i etnološki pristup vrijednostima prostora i tradiciji. Najpouzdaniji su podaci iz radova Svena Kulušića (1965., 1984.).

---

<sup>2</sup> Studija je nastala 19 godina nakon proglašenja Kornata nacionalnim parkom u pripremi dopuna drugog Prostornog plana kako bi se redefinirala mjesta vlasnika i njihova posjeda. Vrlo je široka elaboracija predmeta i svojevrsna inventarizacija neistraženih tema, jer za cjelovit prikaz kornatskog posjeda nedostaju istraživanja mnogih problema. Autoru je u preradi pomogao Antun Petak.

Empirijske spoznaje autora i ankete Kumatara nisu tipični izvori ali je njihova vrijednost u nedostatku »pravila« izvora o posjedu i načinu života na posjedu ne-mjenjiva.

#### 4. Kolonatski posjed, obilježja i korisnici

##### 4.1. Geneza instaliranja Kumatara u Kornatima

O genezi »naseljavanja« i nastajanja kornatskog posjeda malo se zna, jednako kao i o onima koji su taj prostor u prošlosti kolonizirali. Zadržimo se na onim poviješnim i pravnim činjenicama koje su utjecale na formiranje kolonatskog posjeda i vlasničkih odnosa u njemu, te na gospodarskim (i psihičkim) reperkusijama osnivanja NP Kornati.

Kornatski su otoci bili vlasništvo zadarske komune. Ona ih je davala u zakup svojim bogatim građanima, a ovi u različite tipove podzakup a svojim kolonima – najčešće stanovnicima Dugog Otoka. Od početka 16. stoljeća – izumom lova plavice ribe pomoću svijetla – dugootočno stanovništvo se masovno, zbog nestabilnosti i pljački stoke, s jedne strane, i većih prihoda od ribarstva s druge, okreće prema ribarstvu, te uglavnom napušta kornatski pašnjak.

Godine 1627. na kornatski pašnjak sa svojim stadima stižu novi koloni – Murteranci (*Murterini*). Oni, zbog prenapučenosti matičnog otoka (egzodus stanovništva iz zaleđa pred Turcima prethodnih desetljeća, manjak obradivog zemljišta, bez grada i tercijarnih djelatnosti), traže novi životni prostor i svoj gospodarski interes šire na udaljeno Otočje. Najpouzdaniji je podatak gustoća naseljenosti i količina agrarnih površina po korisniku.

Od druge polovice 19. stoljeća bivši koloni (Murterani i vrlo malobrojni Betinjani, Zaglavci) otkupljuju kornatski pašnjak, a gotovo sve obradive površine, osobito polja, ostaju vlasništvo Dugootočana. Dijelom je tako i danas. Često se prelazi preko razlike između kupaca ovoga i drugih otoka. Naime, na izdaju 19. i na početku 20. stoljeća većina zadarskih otoka je u rukama vlastele i bogatih građana, koji zbog novonastalih političkih i gospodarskih prilika prodaju kompletne posjede stanovnicima naselja na otocima.<sup>3</sup> *Za razliku od njih Kumatari kao kupci nisu imali domicil u Kornatima, nego u naseljima na drugim otocima (domicilno na Murteri).* Murterani su do svog posjeda došli kupnjom, regularnim pravnim postupkom, udruživanjem obitelji i zaduživanjem u uvjetima nevjerojatne oskudice i siromaštva.<sup>4</sup> Ova je svijest u puku iznimno živa i o njoj se mora vo-

3 Tako Olibljani (1900. za 50.000 forinti), Sestruncići (1904. za 32.000 kruna), Molatčani (Čak 1937.) i većina otočana u zadarskoni i šibenskom arhipelagu, otkupljuju svoje otoke.

4 O tome da su ljudi u Murteru umirali od gladi govore podaci iz matičnih knjiga. Godine 1783. u Murteru je od 85 preminulih osoba 59 umrlo od gladi. Kulušić (1984.: 111) konstatira da *ekspanzija na Otočje nije bila samo ekonomska nego i biološka nužnost.*

diti računa.<sup>5</sup> Neprijepornu prednost stekli su time što su koloni bili od 17. stoljeća. U posjed su došli temeljem tri kupovna ugovora:

- 1859. - jugoistočni dio otoka Kornata od Knježaka prema Opatu s pripadajućim otocima (kupci: samo Murterani);
- 1885. - otok Žut i Sita s pripadajućim otocima (kupci: Murterani i Betinjani) i
- 1896. - preostali dio otoka Kornata prema sjeverozapadu s pripadajućim otocima (kupci: Murterani oko 80%, Betinjani 14%, Zaglavci i Saljani oko 6%).

Osim Murterina jedini stvarni kandidati za kupnju Kornata 1896. bili su Dugootočani, ali oni u kupnji nisu sudjelovali (osim sporadično Zaglavci) zbog radikalno drugačijih demografskih i gospodarskih prilika. U tablici 1. vidi se da je šest godina prije kupnje gustoća naseljenosti Murtera (najgušće naseljenog otoka na Jadranu) bila *devet* puta veća! Za razumijevanje interesa pojedine zajednice za osvajanje kornatskog posjeda značajni su i odnosi u katastru domicilnog naselja i Kornata: posjed Murterana i Betinjana na Kornatima (bez Žuta) bio je 1,59 puta veći nego u domicilnom naselju, dok je posjed Saljana i Zaglavaca na Kornatima činio svega 7,77% onoga u katastarskoj općini Sali.

Tablica 1.  
Naseljenost i površina Dugog Otoka i Murtera 1890.

Otok	Broj stanovnika	Površina u km <sup>2</sup>	Broj stanovnika na km <sup>2</sup>
Dugi Otok	3.164	114,5	27,6
Murter	4.653	18,8	247,5

Velika je i razlika u katastarskim površinama: naselja Sali i Zaglav na matičnom Dugom Otoku raspolagala su sa 3,42 puta većim površinama po stanovniku od onih koje su imali Murter i Betina<sup>6</sup> (tablica 2.). Istina, Murterani, Betinjani i Tišnjani posjedovali su i neke predjele na kopnu (Makirina, Tišnjansko, Dubrava, Prosička, Modrave...) no ni izdaleka tolike da bi kompenzirali jaz između broja stanovnika i potreba za hranom.<sup>7</sup> To nije moglo riješiti ni razvijeno maslinarstvo, ni do-

<sup>5</sup> Ugovor kojim je otkupljen najveći dio Kornata sačinjen je 15. lipnja 1896. u Zadru između Petra Afrića i 17 kupaca (10 Murterina, 4 Betinjana i 3 Zaglavca). Vrijednost ugovora je 12.000 fiorina koji se moraju otplatiti u 10 godišnjih obroka (svake po 1.200 fiorina), plus 5% kamata.

<sup>6</sup> Stav dugootočke zajednice o kupnji kazuje da je ova argumentacija točna. Zaglavci koji posjeduju samo 11,8% saljskog katastra na Dugom Otoku (Zaglav je u katastarskoj općini Sali), uključili su se u kupnju 1896. s otprilike 6% pašnjačkih površina, dok su Saljani (oni posjeduju 88,2% katastarskih površina na matičnom otoku) posjedovno ostali tamo gdje su i ranije bili, u poljima Tarac i Trtuša (0,24% ukupnih površina).

<sup>7</sup> I nakon prodaje pašnjaka 90% obradivih kornatskih površina (Tarac, Trtuša, Knježak, Koritnica, Suha Punta...) ostalo je u vlasništvu Dugootočana (Saljana, Zaglavaca i Žmanaca) (Kulušić, 1984.: 121-126).

bro razvijena brodogradnja u Betini (G. Filipi, 1956., 1997.),<sup>8</sup> ni stanoviti broj funkcionskih plaća u tišnjanskoj općini. Disproporcija između broja žitelja i veličine posjeda bila je jednostavno nesnošljiva a ekspanzija na prekomorski posjed nužna. Nezainteresiranost Dugootočana za kupovinu, osobito onih na jugoistočnom dijelu Otoka, proizlazila je iz značajne koristi koju su oni vukli iz ribarstva u Kornatima, a za bavljenje ribarstvom – prema tadanjim propisima – nisu trebali biti vlasnici kornatskog kopna.

Tablica 2.

Katastarske površine s kojima su naselja raspolagala na matičnom otoku 1890.

Naselja	Otok	Katastarske površine u ha	Broj stanovnika	Broj ha per capita
Sali i Zglav	Dugi Otok	3.758	1.007	3,73
Murter i Betina	Murter	2.787	2.559	1,09

#### 4.2. Kopno : more, težačko : ribarsko

Kornatska se kronologija ne može razumjeti bez djelatnosti na moru i pravnog statusa mora i obale. Od početka 16. stoljeća Kornati su uz viško-hvarski bazen najvažnije ribolovno more na Jadranu, dominantni interes Serenissime (Venecije), zadarskih i saljskih poduzetnika i ribara (Basioli, 1974.; Bilafer, 1955.; Čolak, 1957.; Strgačić, 1955.; Županović, 1963., 1995.). I danas u svijesti većine žitelja zaštitni kornatski znak čine ribolov i ribarstvo. No, u prošlosti nije bilo samo tako. Ni u jednoj jadranskoj otočnoj skupini težačko-pastirski i ribarski interes nisu bili tako jasno odvojeni kao u Kornatima. Podjela je bila potpuna, a obadva gospodarska i pravna interesa suprostavljena zbog osobite nastanjenosti Otočja, tim više što su se interesi ostvarivali u dva različita upravna središta: Zadru i Šibeniku, realno u Salima i Murteru.

Talijanski i kasnije hrvatski poduzetnici ribari, vlasnici mreža za lov plave ribe, smješteni u saljskom Portu, a potom u Piškera,<sup>9</sup> stoljećima su za svoj interes i inte-

<sup>8</sup> Betina je i danas, unatoč posustajanju, jadransko središte drvene brodogradnje.

<sup>9</sup> Piškera je jedino samo ribarsko naselje na Jadranu. Od početka 16. stoljeća tu su bogati poduzetnici sagradili 36 kuća i *magazina*, sedam mula, pasarelu s mostom do Velike Panitule i crkvu Porodenja Marijina podignutu 1560. »pobožnošću ribara« kako kaže apostolski vizitator 1603. a vjerojatno njihovim novcem. To je jedina ribarska crkva na Jadranu: bogoslužje se održavalo samo za ljetnih mrakova (kult je obnovljen 1992.). Venecija je izgradila dva kaštela za stanovanje i službu pobirača dadžbina, te nadzor akvatorija. Čitav se kornatski akvatorij u to doba naziva *Peschiera di Sale* i *Peschiera di Zara*, pa je naselje dobilo ime *Peschiera*, kasnije kroatizirano u *Piškera*, te je potisnulo u zaborav staro ime za otok, tj. *Jadra* (A. R. Filipi, 1968.). Kolika je nebriga za prostor i kolika arogancija iskazana u trenutku izgradnje ACI-marine *Piškera* vidi se i iz toga što ni jedna ova činjenica nije uzeta u

res Serenissime upravljali odnosima u kornatskom akvatoriju. Usoljena riba je bila prevažan strateški proizvod eda bi se nadzor nad njim ispustio iz ruku. Čak su mletački ratni brodovi u vrijeme nesigurnosti na moru i piraterije štitili ribare.

U prvoj polovici 19. stoljeća, 1835. ponovljeno 1884. Pomorska vlada u Trstu je donijela propis po kojemu pravo na ribolov u obalnim vodama na milju od obale imaju jedino žitelji općina kojima obala upravno pripada (Lorini, 1903.: 206). Ovaj je propis samo potvrdio stanje koje je vladalo u kornatskom akvatoriju stoljećima prije. *Kako su Kornati sa Žutom bili u administrativnoj i katastarskoj općini Sale, to je pravo na ribolov pripalo Saljanima, dok su Murterani, koloni na kornatskom kopnu (beziznimno težaci i pastiri) bili iz prava na ribolov potpuno isključeni. Murterani ne samo što nisu mogli, nego se ni formalno nisu smjeli baviti ribolovom. Takve su prilike vladale više od četiri stoljeća. No, napetosti su stalno rasle, osobito od konca 19. stoljeća kada se Murterani i vlasnički u Kornatima instaliraju. Sukobi između Saljana i Murterana proizvod su apsurdnog pravnog stanja u prostoru, prema kojemu more nije javno dobro. Proglašenje mora i obale javnim pomorskim dobrom te sve manji interes Saljana za ribarstvo omogućili su Murteranima ribolov i popravili im egzistenciju.*

Novom upravnom podjelom u bivšoj Jugoslaviji, Kornati su 1952. upravno i katastarski, pretpostavljamo najvećma zato što su njihovi najbrojniji vlasnici bili Murterani, stanovnici općine Tisno i kotara Šibenik, priključeni kotaru Šibenik (danas Šibensko-kninskoj županiji i obnovljenoj općini Tisno). Mišljenja o ispravnosti ove administrativne podjele suprostavljena su. No, čini se da je u donošenju odluke o mreži prostornih i upravnih jedinica prevagnulo vlasništvo nad pašnjakom i kopnom, a ne tradicija i pravo na korištenje mora. Ni vjekovna administrativna pripadnost Zadru, ni stoljetno pravo Saljana na ribolov u kornatskim vodama nisu mogli izdržati *pred činjenicom vlasništva i prisutnosti na kornatskom kopnu.*

#### 4.3. Opće značajke prekomorskog, kolonatskog, posjeda

Za razumijevanje kornatske situacije i mjesta koje u njoj ima vlasništvo nad posjedom još je važnije pitanje prekomorskog, kolonatskog posjeda.<sup>10</sup> Naime, *Kurna-*

---

obzir, već je »objekt« sagrađen nasuprot bivšem naselju, na Velikoj Panituli, na privatnom posjedu, bez građevinske dozvole i uz pomoć tadanje uprave Nacionalnog parka Kornati. Osim ruševina jedinog ribarskog naselja na Jadranu, Kornati čuvaju još dvije eminentne ruševine u nacionalnim razmjerima: najbolje očuvanu *kasnoantičku* utvrdu (Turetu) i najbolje ušćevanu *srednjovjekovnu* solanu (Lavsu). Sva tri lokaliteta zahtijevaju poseban program sanacije i obnove.

<sup>10</sup> Odnos je bio kolonatski do otkupa posjeda. U razdoblju nakon otkupa ovaj termin rabimo za posjed koji se ne nalazi na matičnom otoku ili u njegovoj bližoj okolici, nego na Kornatima, Žutu, Siti i pripadajućim im otocima.

tari nemaju svoj domicil u Kornatima nego izvan arhipelaga, i u tom naselju te na otocima i kopnu oko njega imaju i svoj posjed. Kornatski je samo dio njihova čitavog posjeda i na njem su živjeli alternativno prema zahtjevima i prirodi poslova. Kako je kornatski posjed jednog vlasnika bio redovito nekoliko puta veći od onog domicilnog za njegovo je opsluživanje, napose u prošlosti, bio nužan duži boravak. Brod, razvidno je, nije mogao biti jedino mjesto boravka, tim više što su brodovi toga doba bili mnogo skromnije opremljeni od današnjih. Izraz takvog stanja i načina života su kornatske kuće, više težačke nego ribarske. O tom jedino za Kornate karakterističnom načinu života svjedoče i brojni očuvani muli usulho pred kućama – terminali disperziranog posjeda.

Prekomorski, kolonatski, model upravljanja posjedom značajno je redefiniran otkupom Kornata. Prijašnji vlasnici (vlastela) jedva su i znali gdje im se posjedi nalaze i vjerojatno ih nisu ni posjećivali. Naime, za razliku od drugih zadarskih otoka samo se jedan objekt u Lučići po načinu građenja može smatrati *gospodskim*. Novi su vlasnici Otočja bili pastiri i težaci, u posjed su ga dobili s nekoliko pregradnih zidova, bez kuća za stanovanje i operativne obale, a obradive površine nisu bile njihovo vlasništvo. No, oni na Otočje nisu mogli prenijeti svoj domicil i na njem zasnovati novo naselje u suvremenom smislu riječi.

Na pitanje zašto u Kornatima nije izgrađeno naselje, kada je otok Kornat veći od svakog pojedinog zadarskog i šibenskog otoka (osim Dugoga, Ugljana i Pašmana) pa je pružao normalne uvjete za život, moguće je više odgovora. Prvo, Kornatari su u trenutku stupanja u vlasništvo nad Kornatima imali i jedan drugi posjed u domicilnom naselju ili njegovoj užoj zoni. Drugo, nijedan pojedinac nije otkupio dovoljno velik posjed da bi na njemu i od njega, zajedno sa svojim težacima, mogao živjeti i u kasnijoj fazi izgraditi naselje.<sup>11</sup>

U ovako kompliciranom insulariju drugačije nije moglo biti, jer su u bavljenju stočarstvom mali otočići bili i pašnjaci i torovi. O tome svjedoči činjenica što je kolonatski model, koji je stoljećima funkcionirao na relaciji domicilno naselje – Kornati, *nastavio funkcionirati i unutar Otočja*. Male pastirske kućice nalaze se i izvan poznatih naseljenih uvala (porata), jer su pastiri, posebno u vrijeme muže, morali biti uz svoja stada na malim otocima, a od otoka do otoka se nije prevozilo svakog jutra.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Stručna javnost nije odgovorila na upit zašto naselje nije osnovano onda kada i na drugom do deset puta manjim zadarskim i šibenskim otocima, osim ako se odgovorom ne drži stav povjesničara da je to zato što su Kornati oduvijek bili kolonatski posjed. Ovaj odgovor, međutim, ne zadovoljava jer on otvara novo pitanje: zašto su baš Kornati oduvijek bili kolonatski posjed? I susjedni su otoci bili u kolonatskom statusu pa su na njima ipak izgrađena naselja.

<sup>12</sup> Pastirske kućice sačuvane su na Kurbi (dvije), na Škuju, na Gustacu, na Mani, a prve kuće na Lavsi i Levnaki bile su vjerojatno iste namjene. Prema kazivanju Kurnatara, pastiri su za vrijeme muže živjeli i na Lungi, Kaseli, Gustacu (Metodovu), Rašipu, na kojima danas nema tragova takvih kuća.



Kornati su zato, s obzirom na sve povijesne, društvene, gospodarske i prostorne posebnosti, specifično nastanjeno otočje<sup>13</sup> iako ih demografi izričito tretiraju nenaseljenim prostorom. Čini se da je stanovništvo kornatskih otoka popisivačima oduvijek zadavalo teškoće. Do prvog suvremenog popisa iz 1857. raspolazemo samo s podatkom Priulijeva konvizitatora iz 1603. koji kaže da *Gospina bratovština* (Gospa od Tarca) ima 100 članova od kojih su 24 s Kornata »*quorum sunt 24 sedeuntes*«. <sup>14</sup> Novovjeki popisi nisu konzistentniji. Kornati kao posebna jedinica postoje u popisima 1880. (47 stanovnika), 1890. (32 stanovnika), 1900. (16), 1910. (92), 1931. (313), 1961. (6) i 1991. (3 stanovnika), a nema ih u popisima: 1857., 1869., 1921., 1948., 1953., 1971. i 1981. Međutim, demografski je status Kornata od popisa do popisa bio isti, samo se popisivači prema njemu nisu mogli jedinstveno i trajno odrediti.

#### 4.4. Veličina i struktura prekomorskog, kornatskog posjeda

Kornatski je posjed veći od posjeda što ga zajedno imaju svi Kurnatari i nekurnatari iz svih domicilnih naselja u katastarskim općinama Sali, Murter-Betina i Modrave (tablica 3.).

Tablica 3.  
Površine katastarskih općina

Katastarska općina	Površina u ha
Katastarska općina Kornati	6.882
- otoci žutsko-sitske skupine	1.934
- kornatski otoci u užem smislu	4.948
Ostale katastarske općine	6.545
- Sali	3.578
- Murter-Betina	1.223
- Modrave	1.564
Sveukupno	13.427

Svatko je raspolagao s velikim pašnjakom i sa stanovitim površinama maslinika, vinograda i oranica. Površine pod maslinama i vinovom lozom te oranice jako su

<sup>13</sup> Ova sintagma nije prihvaćena u demografiji, nego se Kornatar (Kurnatar) smatra povremenim stanovnikom i vlasnikom posjeda u Kornatima. Ima mnogo otoka koji su na ovaj ili onaj način naseljeni a nemaju takav status: svjetionici sa stalnom posadom, otočići sa samostanima, nekada Goli Otok, ili danas već posve napušteni otoci Svetac, Biševo, Škarda, Vele i Male Srakane... (Kulušić, 1965.: 215–245; V. Skračić, 1995.: 497–509).

<sup>14</sup> Konvizitator spominje i ograđeno grobište oko crkve Santa Maria della Toretta u Tarcu: »*Adest cimiterium Clansum undequarque*« (A. R. Filipi, 1960.: 171).

varirale od vlasnika do vlasnika, jer su prvenstveno ovisile o maru i interesu pojedinca da krčenjem pašnjaka uveća obradivu osnovicu. Interes je često poticalo stanje poljoprivrednih površina na čitavu posjedu: oni koji su imali manje vinograda, maslinika ili oranica na matičnom otoku (Murter, Dugi Otok), na Modrava-ma ili nekom drugom mjestu, nastojali su to kompenzirati krčenjem u Kornatima. Ovo stanje Kulušić (1984.: 126) opisuje ovako: »Mnogo veći broj manjih parcela na povoljnijim mjestima, bliže naselju, ekonomski vrednijih, u Murteru imaju domaćinstva bez posjeda u Kornatima. Danas i jedna i druga (cf. domaćinstva) imaju podjednako oranično-vrtnog zemljišta dok je razlika u ukupnoj površini posjeda neobično velika. Prosječna površina posjeda domaćinstava koja nemaju parcele u Kornatima iznosi oko 2,5 ha (...) Domaćinstva s posjedima u Kornatima imaju velike posjede, oko 17 ha površine od čega na pašnjake i neplodno otpada preko 90%.«

Pomak gospodarskog interesa prema poljoprivredi i posebno maslinarstvu nije potisnuo stočarstvo. Ovca je i dalje hranila, osobito oblačila. No da bi se u novim uvjetima moglo stočariti (svak na svome, a ne svi zajedno za tuđi račun) trebalo je ozidati vlastiti pašnjak, zidima od mora do mora, ali i maslinike iskrčene na dotičnom pašnjaku.<sup>15</sup>

Stočarstvo nije napušteno, poljoprivreda je kvantitativno uvećana i kvalitativno unaprijeđena. Pravo na korištenje mora se stalno uvećavalo propisima i sve većom fizičkom prisutnošću u akvatoriju. Ukratko, boravci su bivali sve duži i naporaniji, te bi se za razdoblje do sedamdesetih godina 20. stoljeća moglo reći da su Kornati bili vrlo intenzivno nastanjeni.<sup>16</sup>

Konačno su svi ribarili, ali isključivo za prehranu. Komercijalizacija ribarstva krenula je vrlo kasno: ugradnjom motora, poboljšanjem ribarskih sredstava, otkupom ribe na licu mjesta, posebno proizvodnjom leda i konzerviranjem svježje ribe, povećanjem standarda kupaca i višim cijenama... Na kraju ovog razdoblja, mogućnošću prodaje sirove i pripremljene ribe na licu mjesta – turistima. *Moglo bi se reći da je jedan od najtežih udaraca tradicionalnim gospodarskim granama u Kornatima zadalo unaprijeđeno i onda konjunktorno ribarstvo.* Pri tome ne mislimo na ribare profesionalce, već na one ribare kojima je ribolov bio usputno za-

<sup>15</sup> Ne postoje točni podaci o duljini kornatskih zidova. Prema aproksimativnom proračunu autora, samo pregradni zidovi dugi su oko 120 kilometara. Njima treba pridodati i one koji obziduju polja i krčevine i čuvaju ih od ovaca na pašnjaku, te one koji dijele vlasnike unutar polja i krčevina. S obzirom da se na čitavom Otočju nalazi više od stotinu izoliranih krčevina i polja, držimo da duljina svih zidova usuhu prelazi 200 kilometara. Prema diobe-nom ugovoru iz 1897. oni su trebali biti visoki 6 *nog* (cca 2 metra).

<sup>16</sup> Kako veći porti, polja i stada ni jedan dan ne bi ostali bez čuvara organizirana su, posebno u vrijeme muže, svojevrsna dežurstva. Većina obitelji je zbog dvojnog kućanstva svoje stado držala u zajednici s nekim od susjeda ili rođaka, što je svakom od njih omogućavalo alternativni boravak na relaciji Kornati – domicilno naselje, a kornatskom portu da nikada ne bude bez stanovnika.

Tablica 4.  
Prostorna distribucija posjeda Murterana, Kumatara i nekumatara (u ha)

Status	Katastarska općina					
	Murter-Betina	Kornati (Kornati+ Žut+Sita)	Modrave	Pirovac	Tisno	Ježera
Nekumatari	55,5	-	39,7	3,7	0,4	0,7
Kumatari	6,9	86,2	6,8	-	-	-
Ukupno	62,4	86,2	46,5	3,7	0,4	0,7

Izvor: S. Kulušić, 1984.: 126

nimanje i koji su do tada živjeli isključivo od poljoprivrede i stočarstva na svom posjedu.

Također, zbog permanentnog usitnjavanja diobom i nasljeđivanjem mnogi su posjedi izgubili tipične kornatske atribute (velike pašnjačke površine, namjensku raznolikost i disperznost) i sveli se na jednu parcelu ili njezin dio, najčešće u naseljenoj uvali – portu ili u ogradi – poju. Usitnjavanje posjeda se nastavlja. Mnogi nasljednici »traže barem jednu parcelu na kojoj bi i oni mogli sagraditi kućicu«. Sestre na ostavinskim raspravama koriste svoje zakonsko pravo i ne *stavljaju križ* na svoje nasljedstvo. Pokreću se i postupci zbog nekadanje nepravedne diobe.

Dijeljenjem i nasljeđivanjem danas je broj vlasnika kornatske i žutske otočne skupine od nekoliko desetaka iz 1859., 1885. i 1896. narastao na 540. Od toga 328 samo na Kornatu. Taj je broj još veći, jer golemi broj vlasnika nije uknjižen na svoj posjed. Fizičke i pravne osobe iz popisa katastarskih čestica 1998. prikazuje tablica 6. Praćenje stanja nalaže objašnjenja.

- Katastar k.o. Kornati raspoređuje čestice u 20 kategorija (tablica 5.). Raspodjela ne odgovara današnjem stanju, ali je jedini pouzdan izvor obavijesti.
- Zbog interesa za veličinu posjeda pojedinog Kumatara, katastarske smo kulture svrstali u četiri skupine koje uglavnom vjerno prikazuju stanje katastra pojedinog vlasnika. Skupine tvore bliske kulture i označene su brojevima od jedan (1) do četiri (4). Najvažnije su skupine 1 i 2 jer daju vjerodostojnu sliku površina posjeda.

S izuzetkom saljskog dijela, struktura ovih posjeda je ista (tablica 7.). Obično se sastoje od velikog pašnjaka (skupina 2),<sup>17</sup> voćnjaka, oranica i vinograda mnogo manje površine (skupina 1) i težačke kućice, njezina dijela ili štale (skupina 3), te

<sup>17</sup> Činjenica što je relativno veliki pašnjak svakoga prosječnog vlasnika bio najlošije moguće kvalitete bila je, čini se, sretna okolnost što u trenutku nacionalizacije površina preko 10 ha golemi kornatski pašnjak nije nacionaliziran.

Tablica 5.  
Katastarske kulture

Broj skupine	Katastarske kulture
1	oranica, voćnjak, vinograd
2	pašnjak, šuma, neplodno, krš, golet, obala*
3	dvorište, kuća i dvorište, kuća, zgrada, štala
4	put i prolaz, luka, ruševine, crkva, bunar, lokva

\* Obala je državno pomorsko dobro i ona se ne navodi u pregledu vlasničkih površina. Površina obale kornatske skupine u užem smislu iznosi 3.034.821 m<sup>2</sup>. Međutim, u katastarskoj nomenklaturi pod kulturu *obala* podvedeni su pojedini pašnjaci i samo su takve »obale« uvrštene u skupinu 2.

eventualno neke površine iz skupine 4. Udjel treće i četvrte skupine je zanemariv u ukupnim površinama. Iako tako nije bilo u trenutku nastajanja i dijeljenja posjeda, danas su goleme razlike u površinama posjeda pojedinih vlasnika. Primjerice, ukupna površina prvih 87 posjeda veća je od 20 ha, a posljednjih 122 manja od 1 ha. Od potonjih 35 je površine manje od 1.000 m<sup>2</sup>.

Na prostornu i sadržajnu strukturu posjeda jednog vlasnika sudbinski su utjecali ugovori o diobi posjeda između zainteresiranih strana.<sup>18</sup> Tim se ugovorima dijelio isključivo pašnjak, krš, golet i neplodno (ove kategorije iz katastarske nomenklature Kurnatari zajedno nazivaju *krš*). Nove ograde, oranice, voćnjaci i ostale kategorije koje navodi katastar, nastale su u velikom broju slučajeva nakon ustoličenja jednog vlasnika na svom posjedu. I to najvećma krčenjem i obzidivanjem pašnjaka (Kulušić, 1984.: 120).

#### 4.5. Provenijencija i domicil vlasnika kornatskog posjeda

Iz prikaza aktualnih vlasnika kornatskog posjeda prema domicilnom naselju (tablica 6.) razvidno je da su Murterani vlasnici četiri petine kornatskog posjeda (bez Žuta), Betinjani jedne sedmine, Zaglavci jedne sedamnajstine i Saljani samo 24 stotinke.

Kvaliteta zemljišta koje se na početku otkupa našlo u rukama pojedine zajednice vrlo je raznolika. Najbolje su prošli Saljani koji su zadržali ranije stečene posjede u glavnim poljima. No, zatečeni u moru Murterana (Tarac i Trtuša) s jedne strane, te gubitkom interesa za udaljeni posjed s druge, Saljani su postupno počeli prodavati ili napuštati svoje parcele. Oni su i danas formalni vlasnici mnogih čestica i najbrojniji iza Murterana (41), ali već desetljećima ne sudjeluju u životu kolonatske kornatske zajednice.

<sup>18</sup> Najvažnijim se čini onaj iz 1897. kojim se kupci razgraničuju između sebe (Kulušić, 1965.: 229-230).

Tablica 6.

Ukupne površine prema provenijenciji Kurnatara

Domicil vlasnika	Vlasnici		Ukupne površine	
	Broj	%	u m <sup>2</sup>	%
1. Murter	245	74,69	37.469.497	79,56
2. Betina	28	8,54	6.704.836	14,24
3. Zaglav	14	4,27	2.807.206	5,96
4. Sali	41	12,50	113.386	0,24
Ukupno	328	100,00	47.094.925	100,00

Tablica 7.

Distribucija katastarskih kultura kornatskog posjeda (u m<sup>2</sup>) prema domicilu vlasnika

Domicil	Broj vlasnika	Obradive površine	Pašnjak	Kuće i dvorišta	Ostalo
1. Murter	245	1.506.098	35.957.763	4.719	917
2. Betina	28	230.174	6.473.544	966	152
3. Zaglav	14	139.931	2.666.835	82	358
4. Sali	41	70.486	42.774	68	58
Ukupno	328	1.946.689	45.140.916	5.835	1.485

#### 4.6. Upravljanje kornatskim posjedom

Fizička struktura posjeda proizvedena mnogim diobama i zamjenama je komplicirana.<sup>19</sup> Do takve vlasničke raspodjele otočnog fonda došlo je zbog toga jer je gospodarska vrijednost otoka u sustavu od 150 otoka ekstremno varirala, te zbog primjene načela pravednosti u podjeli (»malo dobrog, malo slaboga«).

Dvostruko, pa i višestruko, raštrkanim gospodarstvom bilo je iznimno teško upravljati. Primjerice, ukupan murterski posjed čine: Murter + Modrave + Makirina + Murterski škoji + Kornat/Žut/Sita/Gangarol + mali otoci unutar svake pojedine skupine.<sup>20</sup> Za ilustraciju navodimo kombinacije u kojima se njime upravljalo:

<sup>19</sup> Ima vrlo kompliciranih posjeda. U načelu, vlasnici koji imaju posjede u Kornatima u užem smislu, nemaju posjeda na Žutu, Siti, Gangarolu i pripadajućim otocima, ali svi – beziznimno – imaju na Murteru i na Modravama.

<sup>20</sup> Ovome bi se mogle pridodati manje parcele pojedinih obitelji na Kumentu (Biograd), u Pirovcu, Tkonu, Velimu i Banjevcima.

1. *Murter + Modrave* (na kopnu, ali se isključivo koristio brod, jer je kopneni put do posjeda dugačak 20 km);
2. *Murter + Modrave* (na kopnu) + *Makirina* (na kopnu, ali se i u ovom slučaju koristio brod jer je posjed na kopnu udaljen od naselja 10 km);
3. *Murter + Modrave + Makirina + Murterski škoji* (brod);
4. *Murter + Modrave + Makirina + Murterski škoji + Kornati* (u užem smislu) i/ili *Žut* i/ili *Sita* i/ili *Gararol*);
5. *Murter + Modrave + Makirina + Murterski škoji + Kornati/Žut/Sita + otoci unutar arhipelaga* (Kornata, Žuta, Site ili Gararola).

### 5. Reperkusije proširenja gospodarskog posjeda na Kornate po način života

Reperkusije proširenja gospodarskog posjeda na Otočje gotovo su nevjerojatne. Osjetile su se u arhipelagu i u domicilnim naseljima, a osobito u Betini i Murteru: nova urbanizacija naselja i okretanje prema moru, nasipanje uvale i izgradnja mulla (terminala kornatskog posjeda), procvat brodogradnje, izgradnja najveće tvornice ulja na Jadranu, zaustavljanje emigracije u trenutku kada filoksera hara dalmatinskim otocima itd.

Budući da je u vođenju gospodarstva posebno mjesto imala plovidba od matičnog naselja do kornatskog posjeda (porta) i natrag, ključnu sastavnicu strukturiranja kornatskog posjeda činili su: izgradnja terminala (mula) – sigurnih vezova i operativne obale pred kućom u domicilnom naselju i u Kornatima, te izgradnja brodova i opreme. Brod i plovidba nužan su uvjet bavljenja svim trima gospodarskim granama (stočarstvo, poljoprivreda i ribarstvo).

Plovidbeni put kornatskog težaka naran je u njegovoj memoriji i njegovi su tragovi, osim u pričama i anegdoticima, razvidni u ostacima materijalne kulture. Trasa je precizno markirana svecima zaštitnicima. Od *Gospe o' Gradine* na Hramini (zaštitinica mornara) do *Gospe o' Taraca* u Kornatima (zaštitinica težaka) poredane su po puntama-reperima kapelice svetaca zaštitinika: *Svetoga Roka* na izlazu iz Hramine a pred ulazom u Pučinu, *svetog Ante* na izlazu iz Pučine a na ulazu u Kornatski kanal, *svetoga Nikole* na Puntima Pivčene, na panti koja najdublje ulazi u *Konal*. Njihov raspored nije samo podsjetnica na vjersku odanost nebeskim zaštitnicima, već isto tako, ako ne i više od toga, na postaje plovidbenoga križnog puta kojim su išli gospodarski i životni tokovi. Istina je da su svjetionici na Prišnjaku i Smokici unaprijedili sigurnost plovidbe, no prije svega drugima. *Kurnatari su plovili isključivo danju*, jer se s onolikim i onako opterećenim brodovima noću nije uplovljavalo u *Pučinu*.

Prekomorski posjed, osobito kornatski, uvelike je utjecao na oblikovanje urbanističkog lika Zaglava, Betine i posebice Murtera. Gotovo sva hrvatska naselja na malim otocima nastala su na brdima ili pristrancima, a kasnije su se postupno spuštala prema moru. Taj je proces u rečenim naseljima, a osobito u Murteru, te kao neobično brzo zbog goleme flote malih brodova i izgradnje pristaništa (mulla), današnjim rječnikom operativne obale. Osim mulla grade se i *magazini* (spre-

mišta za alate, opremu i uskladištenje poljoprivrednih proizvoda), koji će se u kasnijim razdobljima odreda pretvoriti u kuće za stanovanje.

*Karakteristična urbanizacija obale* nastala ovim prostornim i funkcionalnim pomicanjem u Murteru je uglavnom uništena, a slične su najave i za Betinu. Njezine su osobitosti sljedeće:

- Glavna ulica teče od jednog na drugi kraj uvale (Hramine) rubom polja, koji je u trenutku njezina nastajanja bio i obalni rub.<sup>21</sup>
- Zbog goleme gladi za obradivim zemljištem na njem se nisu mogli graditi objekti, te su svi magazini i muli u njihovu produžetku izgrađeni na nasipu, što znači da je čitava današnja uvala Hramina sagrađena na nasipu – *škaji* u lokalnom govoru.
- Novosagrađene ulice postavljene su okomito na glavnu. Njihovi su stanari redovito obitali zajedno u jednoj isto takvoj ulici u starom dijelu naselja (Selu) a često su i vlasnici u istom portu u Kornatima. S obzirom da je pojas od glavne ulice do mora relativno uzak (60 do 80 m), to je jednu ulicu nastavalo prosječno od šest do osam obitelji.
- Stambeni, isprva skladišni, dio svake ulice završava s tzv. *gomilama* ili *kočićima* – stajama za domaće životinje. Na *škaji* je bilo onoliko gomila-staja koliko i kuća u ulici. Pojam *škaja* označava i običajno (riječ je o maritimni) pravo obitelji na korištenje dijela nasipa.
- U produžetku gomila grade se usuhu mali gatovi – *muli*. Mul je bio tolik da su u njega mogli pristati (bokom uz obalu) svi brodovi jedne ulice. Mjesto u mulu nije određeno već se zauzima po redu dolaska, ali ga koriste samo stanovnici ulice. Obično su brodovi raspoređeni tako da su manji bili u plicem dijelu mula (bliže gomilama i kućama), a veći u dubljem (bliže rubu). Mul je mnogo širi nego što se to danas čini nužnim, jer on ne služi samo za ulazak u brod. Na njemu se obavljaju svi poslovi važni za težačko kućanstvo: pretovar tereta (posebno drva i trave), postavljaju se *kope* (stogovi trave za zimu), suše smokve, mreže i oprana odjeća, *razvijaju* žitarice i *sočivo*, itd.
- U zoni od nekoliko mula nalazi se i *škver*, pogodno i posebno izgrađeno mjesto za izvlačenje brodova na obalu, radi održavanja i popravka.
- Mul(i) jedne ili najviše dviju ulica, zajedno s magazinima, gomilama, škverom i operativnom obalom čine jednu prostornu, gospodarsku i stambenu cjelinu. To je obično ona zajednica koja zajedno živi i u istom portu u Kornatima.<sup>22</sup>

<sup>21</sup> Glavna ulica i ulice koje od nje idu prema moru prostorno su jednako strukturirane kao glavna i sporedne ulice u starom dijelu Murtera (Selo). U Selu sve male ulice teku od glavne prema polju (Povrtajima) a kuće su radi štednje zemlje sagrađene na kamenitom dijelu pristranka, ovdje ulice idu prema moru a kuće su na nasipu – *škaji*.

<sup>22</sup> Svi stanovnici današnje Lavarsarske ulice stanovali su zajedno u Getu, u starom dijelu Murtera (Selu). Preseljenjem na Hraminu, nakon kupnje posjeda na Lavsi, izgradili su kuće i magazine u ulici u kojoj danas stanuju. Koliko je kuća u ulici toliko je i u Lavsi, portu u Kornatima.

Zbog toga muli ne komuniciraju longitudinalno (duž obale) s drugim mulima, nego su okrenuti ka poslovima na moru ili u ulici. Da su mul, gomila, kuća i ulica zatvorena cjelina svjedoči i to što su ove ulice imale vrata prema glavnoj koja ide rubom polja.

- Sustav svih mula na Hramini dao je češljastu strukturu, karakterističnu – unatoč svim razlikama – za suvremene marine. Nije pretjerano reći da je Hramina prva i najveća marina na Jadranu, sagrađena jedno stoljeće prije ostalih, jer je svaki brod svakog Kurnatara na njoj morao imati vez.<sup>23</sup> Konačno, Murter i danas, razmjerno broju stanovnika, ima najveću malu gospodarsku flotu.<sup>24</sup>

Zato što su otoci najprije bili pašnjak, prvi je interes vlasnika bila kvalitetna trava i što veći broj ovaca i koza. Do kvalitetnijih pašnjaka kornatski su pastiri dolazili *paljenjem krša* kao što se od prapovijesti do obradivih površina dolazi paljenjem i krčenjem šuma. Postupak se obnavljao svakih nekoliko godina određenim redom i u određeno vrijeme. Iako su događaji često izmicali nadzoru, u cjelini, pašnjak se palio organizirano. To se vidi i po tome što svi otoci u arhipelagu nisu jednako goli i što dominantna biljna vrsta na Otočju (*Pistacea lantisca*) nije jednako rasprostranjena na svim točkama. Ni *mrte* nema na samom Kornatu, a slabije je zastupljena i na većim otocima bez porta koji su bili samo pašnjaci (Kurba, Škuj, Lunga).

I zajednice crnike (*Quercus ilex*) na Piškeri (Otočevac i dio sjeverozapadne strane otoka), na Lavsi, veliki kompleks *crnike* sa sjeveroistočne strane otoka Kornata na visini Vruj,<sup>25</sup> te manje zajednice i izolirana stabla svjedoče da se nije palilo stihijski. Kurnatar nije mogao bez crnike kao drva za ogrijev, za alate i *sobartice*, a posebno za gradnju brodova. Dugačak je popis dijelova drvenog broda kojima je ona sirovina (G. Filipi, 1997.).

Od svega što je stvorila kornatska ruka, najvažniji i najupečatljiviji jest *zid*, točnije *subozid*. Psihološki, on je znak identiteta i vlastite definicije u prostoru, funkcionalno osigurava besprijekorne odnose sa susjedima, a estetski je znak one posebnosti koju urbanim prostorima daju katedrale ili rijetki umjetnički spomenici. Zidovi podsjećaju, suvremenim umjetničkim rječnikom, na *land-art instalacije*. Proces raspadanja i urušavanja pregradnih zidova koincidira s procesom raspadanja i urušavanja svijesti o vrijednosti posjeda.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> U gradnji ove infrastrukture sudjelovali su i Murterani-nekurnatari, jer prekomorski posjed, osim Kornata, obuhvaća i susjedne otoke (Vinik Veliki i Mali, Teginu, Radej, Zminjak, Jartu Veliku i Malu, Maslinjak, Visovac, Školjić, Gangarol, Košaru, Žižanj i druge), a na kopnu Modrave, Prosiku i Makirinu.

<sup>24</sup> Prema podacima Lučke kapetanije Šibenik, ispostava Murter, koja vodi evidenciju brodova za Murter i Betinu, u lipnju 1999. bilo je registrirano 213 ribarskih brodova i 744 ostalih, ukupno 957 brodova.

<sup>25</sup> Ove su *crnike* priča za sebe. Ako su se našle na prostoru jednog vlasnika, one su rasparcelirane tako da je svaki inicijalni porat dobio po jedan dio – »*drvarinu*».

<sup>26</sup> Ne postoji nijedna studija o načinu zidanja i o njegovom mjestu u životu kornatskih pastira i težaka. Sve što se zna uglavnom potječe iz usta posljednjih graditelja.



Kornatski zid u svoje tri osnovne varijante (*tinjulo* – jednostruk, *uduplo* – dvostruk, i *prizida* – vrlo širok) donosi kao na dlanu povijest svih odnosa u Kornatima i nezaobilazna je činjenica u definiciji kornatskog posjeda. Jedno od njegovih temeljnih obilježja jest orijentacija. Zbog toga što je Kornat izdužen svi su zidovi građeni *od mora do mora* (tj. od obale u Kornatskom kanalu do obale u Murterskom moru – Pučini). On je točno toliko visok (šest *nog*, nekad nešto manje; *noga* = 33 cm) da ga ovca ne može preskočiti i prijeći na tuđi pašnjak. On je onoliko širok koliko je potrebno da ga snaga vjetrova ne razori. Zidovi na manjim otocima koji nisu izduženi a imaju više vlasnika (Lavsa, Levnaka) različito su orijentirani.

Osim poprečnih zidova, koji su dijelili vlasnike, postojali su longitudinalni, iste strukture i građe, koji su dijelili posjed jednog vlasnika na dvije ili više parcela. To su tzv. *tresade*. Tresade su uglavnom gradili oni vlasnici koji nisu imali posjeda na malim okolnim otocima kako bi odvajali dio stada.

## 6. Umjesto zaključka

Zemljopisne su osobitosti arhipelaga odlučujući faktor njegove posebnosti i privlačnosti. No, sve što nalazimo na Kornatima, postoji i na drugim jadranskim otocima: goli pašnjak (Pag), strmo odsječena obala (Dugi Otok), veliki broj otoka na jednom mjestu (ostali šibenski i zadarski otoci, Elafiti i Pakleni) i dobra poribljenoost (Palagruža i Lastovo). Što vrijedi za prirodne vrijedi i za kulturne posebnosti. Ipak, svi se slažu: Kornati su drugačiji. Zašto?

Prvi je razlog što se sve ove prirodne i kulturne posebnosti nalaze na jednom mjestu, u velikim količinama i na najvišem su stupnju očuvanosti. Kornate posebnima čini suodnos svih pojedinih vrijednosti, a ne njihovo postojanje kao takvo.

Drugi je razlog što ni na jednom mjestu na hrvatskoj obali Jadrana nema tolike otočne površine bez stalnog naselja s pašnjacima i poljima, šumama i vodama, zaklonitim i dobro poribljenim uvalama. Kornati su sa Žutom i pripadajućim otocima najveći kolonatski posjed u prošlosti, koji se nikada nije prometnuo u posjed trajne naseljenosti u suvremenom smislu.

Treći je sprega između prirode i čovjeka. Ta se sprega, zbog prirode prisutnosti čovjeka u arhipelagu, na kolonatskom posjedu, oblikovala različito nego na drugim jadranskim otocima. Prirodni i antropološki krajolici jadranskih naseljenih otoka u mnogim su pojedinostima jednako strukturirani. Posebno to vrijedi za manje otoke. U Kornatima je sve drugačije, a prije svega vladaju drugačiji odnosi u prostoru: između površina pod pašnjakom i obradivih površina; između djelatnosti; između matičnog naselja i satelitskih naselja po kornatskim uvalama; između posjeda u Kornatima i posjeda na drugim točkama...

Mnoge su promjene zadesile kornatski krajolik u šezdesetim godinama 20. stoljeća. Neke su počele još na početku 20. stoljeća pojavom *petromaxa*. Do tada se kao svijetlo u lovu plave ribe koristilo drvo i prirodni plamen što je sustavno ogoljavalo otoke (A. R. Filipi, 1976.: 181–260). Posustajanje stočarstva, zatim po-

ljoprivrede, sve manji broj trajno prisutnih, još k tome u poodmakloj dobi, nedefiniran stav zakonodavca i uprava prema korisnicima posjeda uz pojavu plina, doveli su do velikih promjena u izgledu krajolika. *Kornatski pašnjak zarasta*. Mnogi neupućeni i nezainteresirani za kvalitetu trave, pojavu drače i posebno borova nisu to ni primijetili. Procesi su spori i teže se opažaju, ali ozbiljno upozoravaju. Postoje otoci (godinama bez ovaca) s tzv. *starom travom*, koji više ne mogu hraniti stada. Zajednice alepskog bora već danas ugrožavaju autohtone vrste i autentični izgled krajolika.

Ma koliko su pojava *petromaxa* olakšali život ribara i Kurnatara težaka, i feral i (osobito) plin značajno su sudjelovali u degeneraciji kornatskog krajolika.

Brojni zaštitari, ili oni koji se takvima smatraju, sanjaju o »autentičnoj kornatskoj flori« kakva je bila prije privođenja kornatskog krajolika kulturi. Takvo je mišljenje rezultat neupućenosti i potpuno anakrono. Postoji na Zemlji mnogo izvornih krajolika koje takvim valja očuvati. Međutim, postupak koji bi vraćao kultivirane krajolike u tzv. izvorno stanje znači negaciju čovjeka i njegova djelovanja u prostoru. Zemlja bi bila mnogo ljepša da je čovjek nije okrnjio, no pitanje je gdje bi nas takvi postupci odveli? *Tvrditi za Kornate ili za bilo koji prostor da je vraćanje u izvorno stanje pravi put zaštite – licemjerno je*. Kornatski krajolik kakav je zatečen u trenutku proglašenja Otočja nacionalnim parkom rezultanta je prirodnih činjenica i ljudskog djelovanja. Takav treba i ostati.

Gospodarski interes za Kornate u antici i srednjem vijeku nije bio mali. Raščlamba značajki koje određuju kornatski posjed od stupanja kolona na Otočje pokazuje da je pristup djelatnostima bio to kompleksniji što je vrijeme više odmicalo: od dominantno stočarskog, preko stočarskog i poljoprivrednog do stočarsko-poljoprivredno-ribarskog, a danas još i turističko-ugostiteljskog.<sup>27</sup> U zadnjoj fazi od kupnje Kornata 1896. do proglašenja Nacionalnog parka kornatsko se gospodarstvo ostvarivalo u znaku svete otočne trijade: stočarstvo-poljoprivreda-ribarstvo.

Ne samo da se kornatsko tradicionalno gospodarstvo ne smije zapustiti (što se zbiva), već ga, nasuprot tome, *svim mjerama treba poticati* kako bi kornatski krajolik zadržao (i vratio gdje je degenerativni proces odmakao) atribute koje je imao u trenutku proglašenja nacionalnim parkom. Stočarstvo i poljoprivreda regulatori su održanja autentičnog kornatskog krajolika. Ovi su stavovi na tragu suvremenih shvaćanja o koegzistenciji čovjeka i prirode (održivi razvitak), osobito u specifičnim areama, kao što su mali otoci (Seviljska deklaracija, I. europska konferencija o održivom razvitku otoka, Menorca 1997., Agenda 21, itd.).

<sup>27</sup> U ljetnim se mjesecima gostima, prvenstveno nautičarima, u Kornatima (bez Žuta i Site) na različite načine i na različitoj razini, nudi hrana na najmanje dvadeset mjesta. To su: Smokica, Žakan, Lavsa, Piškera, Velika Panitula, Levnaka, Opat, Ropotnica, Gujak, Vruje, Suha Punta, Lupeška, Stival i Strižnja. U nekim je portima više »restorana«. Na temelju vlastitih spoznaja, svi teže konfekcijskoj ponudi, istovjetnoj onoj na obali. Iznimno se rijetko jede i priprema »na kurnatski način«.

## Literatura

1. Basioli, Josip (1956.): Ribolov u Kornatskom arhipelagu nekad i sad. – U: **Morsko ribarstvo**, sv. II. – Rijeka, str. 45–49.
2. Basioli, Josip (1962.): Razvitak ribarstva Dugootočana – **Radovi IJAZU u Zadru**, Zadar, 9 (1962): 391–446.
3. Basioli, Josip (1974.): Ribarstvo na Zadarskom otočju u prošlosti. – U: **Zadarsko otočje : zbornik**. – Zadar : Narodni muzej Zadar, str. 485–521.
4. Basioli, Josip (1978.): Kornatski otoci. – U: **Pomorska enciklopedija JLZ**, sv. IV. – Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 68–70.
5. Bilafer, G. (1955.): Ribolov i ribarska privreda na zadarskom području od davnina do danas. – **Zadarska revija**, Zadar, 4 (1955) 4: 225–245.
6. Čolak, N. (1957.): Ribarstvo u zadarskom arhipelagu u XV. i XVI. stoljeću. – U: **Morsko ribarstvo**, sv. I. – Rijeka, str. 10–13.
7. Filipi, Amos-Rube (1960.): Kretanje broja stanovništva zadarskog otočja, II. dio. – **Radovi IJAZU u Zadru**, Zagreb, 6–7 (1960): 137–178.
8. Filipi, Amos-Rube (1968.): Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadra. – U: **Pomorski zbornik**, sv. VI. – Zadar, str. 971–1004.
9. Filipi, Amos-Rube (1976.): Iz prošlosti kornatskog ribarstva. – **Radovi IJAZU u Zadru**, Zadar, 22–23 (1976): 181–260.
10. Filipi, G. (1997.): Betinska brodogradnja : etimologijski rječnik pučkog nazivlja. – Šibenik : Županijski muzej.
11. Fortis, Alberto (1984.): Put po Dalmaciji. – Zagreb : Globus, 302 str.
12. Friganović, Mladen (1962.): Stanovništvo šibenskog primorja. – **Geografski glasnik**, Zagreb, 14 (1962): 1–38.
13. Iveković, Ć. (1928.): Dugi Otok i Kornat. – **Rad**, knj. 235, Zagreb, JAZU, str. 245–279.
14. Kulušić, Sven (1965.): Kornatska otočna skupina. – **Geografski glasnik**, Zagreb, 27 (1965): 215–245.
15. Kulušić, Sven (1984.): Murterski kraj. – Murter : Društveni centar Murter.
16. Lajić, Ivan (1992.): Stanovništvo dalmatinskih otoka : povijesne i suvremene značajke depopulacije. – Zagreb : Consilium ; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 329 str.
17. Lorini, P. (1903.): Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora. – Beč (pretisak Dom i svijet, 1995.)
18. Petricioli, Ivo (1974.): Građevni i umjetnički spomenici srednjeg vijeka na Zadarskim otocima. – U: **Zadarsko otočje : zbornik**. – Zadar : Narodni muzej Zadar, str. 79–108.
19. Rubić, Ivo (1927.): Naši otoci na Jadranu. – Split : Naklada centrale Jadranske straže.
20. Skračić, Vladimir (1987.): Odras ljudskoga rada u obalnoj toponimiji sjevernodalmatinskih otoka. – **Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru**, Zadar, 16 (1987) 26: 93–111.
21. Stošić, Krsto (1941.): Sela šibenskog kotara. – Šibenik.
22. Strgačić, A. M. (1955.): Dva priloga poznavanju prošlosti ribarstva na Dugom Otoku. – **Zadarska revija**, Zadar, 4 (1955) 4: 246–252.
23. Suić, Mate (1974.): Zadarski otoci u antici. – U: **Zadarsko otočje : zbornik**. – Zadar: Narodni muzej Zadar, str. 47–65.
24. Zbornik (1995.): Kornati, prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje : zbornik radova. – Murter ; Tisno ; Kornati ; Šibenik ; Hrvatsko ekološko društvo : Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine ; Nacionalni park Kornati.
25. Županović, Šime (1963.): Ribarstvo šibenskog područja. – Zagreb : Jadranski institut JAZU.
26. Županović, Šime (1993.): Ribarstvo Dalmacije u 18. stoljeću. – Split : Književni krug.
27. Županović, Šime (1995.): Hrvati i more, I., II. – Zagreb : AGM.

**Vladimir Skračić**

*Philosophic Faculty of Zadar, University of Split, Croatia*

## **Tenant Farmers' Economy in the Kornati National Park Protected Area**

### **Summary**

Since the Kornati National Park spreads on the islands which were private property of heirs of the people who used to farm the land on Kornati as tenants, and as the interests of the real proprietors were not taken into consideration in the making of physical plans of the area, the authors of this paper dealt with the specific tenant farmers' economy in the National Park protected area. The paper was made by reworking one part of a study made for the purpose of modification and amendments of the physical plan of the area. Its main aim was to define the place and the role of the tenant's land in the National Park Kornati protected area as well as the place and the role of the tenants within the system of protecting. Yet, as this problem has never been the subject matter of scientific and professional researches, this paper remains on the plane of identification of the »gaps« that need to be filled in through future researches.

At first, the commune of Zadar, who was the proprietor of Kornati islands, rented them to its wealthy citizens who then sublet them to their tenant farmers, most often the inhabitants of Dugi Otok island. The new tenant farmers, the inhabitants of the island Murter (who are even today owners of almost four fifths of the Kornati area), in search of a new space to live (as their island become overpopulated because of the massive inflow of refugees escaping from the Turks) brought their flocks to Kornati pasture in 1627. Since the second half of the 19<sup>th</sup> century the former tenants have three times bought the Kornati pasture back, but the inhabitants of Dugi Otok remained the owners of fertile arable fields. The tenants were farm labourers and herdsmen without any production means and completely excluded from fishing. Moreover, their domicile wasn't on any of Kornati islands but on their home island and that caused the so-called over-seas, tenant's model of land property management, a specific architecture, the way of living during the stay on the estate etc. In the meantime the estate was parcelled out into small plots and as by the proclamation of the National Park the atmosphere of uncertainty for the property arose, the authors give the account of the present situation pleading the proprietors' particular interests to be protected in a way that will not jeopardize the general interest and the nature protection.

*Key words:* tenant farmer's estate, National Park management, proprietors' interest and the nature protection, Kornati islands.

*Received on:* 8<sup>th</sup> April 2000

*Accepted on:* 18<sup>th</sup> June 2001

Vladimir Skračić

Université de Split, Faculté des Lettres de Zadar, Zadar, Croatie

## L'exploitation agricole en système de colonat sur l'espace protégé du Parc national des Kornati

### Résumé

Étant donné que le Parc national des Kornati s'étend sur des îles qui furent la propriété privée des héritiers de ceux qui cultivaient les propriétés foncières des Kornati dans un rapport de colonat, et que dans l'élaboration des plans d'aménagement de l'espace il n'a pas été tenu compte des intérêts des propriétaires, l'auteur se penche sur cette exploitation agricole spécifique en colonat sur l'espace protégé du Parc national. Cet article résulte du remaniement d'une partie de l'étude élaborée pour les besoins de modifier et de compléter le plan d'aménagement de l'espace. L'objectif principal était de déterminer le lieu et le rôle de la propriété foncière exploitée en système de colonat sur l'espace protégé du Parc national des Kornati, ainsi que le lieu et le rôle du propriétaire dans le système de protection. Cependant, vu que ce problème n'a pas fait l'objet de recherches scientifiques et professionnelles, la contribution s'arrête généralement au niveau de l'identification du «vide» qu'il convient de remplir par de futures recherches.

D'abord, la commune de Zadar, qui en était propriétaire, a donné à bail des îles de Kornati à ses riches citadins qui, à leur tour, les ont cédées en sous-location, sous différentes formes, à leurs colons – le plus souvent des habitants de l'île de Dugi Otok. Les nouveaux colons, des habitants de l'île de Murter, lesquels sont encore aujourd'hui les propriétaires de près des quatre cinquièmes de la superficie des Kornati, étaient venus avec leurs troupeaux sur les pâturages des Kornati, en 1627, à la recherche d'un nouvel espace vital (en raison du surpeuplement de leur île d'origine, dû à l'arrivée en masse de réfugiés, qui fuyaient devant les Turcs). Les anciens colons ont racheté, à trois reprises, les pâturages des Kornati, à partir de la seconde moitié du XIX<sup>e</sup> siècle, mais les propriétaires des terres fertiles sont restés les habitants de l'île de Dugi Otok. Les colons étaient des agriculteurs et des éleveurs, sans aucun moyen de production ni d'artisanat et ils étaient tout à fait exclus de la pêche. Ces Kurnatari (Kornatari) n'avaient même pas de domicile sur ces îles, mais sur leur île d'origine, ce qui a conditionné la formation d'un modèle dit transmaritime, de gestion en colonat de la propriété, d'une architecture spécifique, d'un mode de vie pendant leur séjour sur la propriété, etc. Étant donné qu'avec la proclamation du Parc national s'est formée une atmosphère de la perte possible de cette propriété, l'auteur présente l'état de choses actuel et ils s'emploient pour la protection des intérêts, des intérêts particuliers des propriétaires, de façon à ce que ne soient pas mis en question l'intérêt général ni la protection de la nature.

*Mots-clés:* propriété foncière en système de colonat, gestion du parc national, intérêts des propriétaires et protection de la nature, les Kornati.

*Reçu:* le 8 avril 2000

*Accepté:* le 18 juin 2001